

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ

στα ελληνικά μνημεία unesco

ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ ΣΤΙΣ ΒΑΣΣΕΣ

► ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΝΤΥΠΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Αναστασία Λαζαρίδου, Δρ Αρχαιολόγος, Επίτιμη Προϊσταμένη Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
Νικολέττα Σαραγά, Αρχαιολόγος, Αναπληρώτρια Προϊσταμένη Διεύθυνσης Αρχαιολογικών Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

ΣΥΛΛΗΨΗ-ΙΔΕΑ

Ανδρομάχη Κατσελάκη, Δρ Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων & Επικοινωνίας, ΔΑΜΕΕΠ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΒΛΕΨΗ-ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ανδρομάχη Κατσελάκη

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΠΡΑΞΗΣ

Νικήτας Γεωργιόπουλος, Αρχαιολόγος, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΟΡΓΑΝΩΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αθηνά Παπαδάκη, Αρχαιολόγος, ΜSc Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ-ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ/ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

Ελευθερία Βλάχου, Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος
Αθηνά Παπαδάκη

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ειρήνη-Μαργαρίτα Καλομοίρη, Γραφίστρια-Μουσειολόγος
Βασίλης Δημόπουλος, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ
Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ
Ειρήνη Χαραλαμπίδη, Γραφίστρια, ΤΕΠΕ, ΔΑΜΕΕΠ

ΕΡΕΥΝΑ-ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ιωάννης Βαξεβάνης, Αρχαιολόγος Βυζαντινών & Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων
Ελευθερία Βλάχου
Ιωάννης Εβρενόπουλος, Δρ Αρχαιολόγος Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Αθηνά Παπαδάκη

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΝΤΥΠΩΝ

Ιωάννης Βαξεβάνης
Αθηνά Παπαδάκη

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Translix USCS IKE

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Radiant Technologies: Ανδρέας Σαντρουζάνος
Σπήλιος Πίστας

ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Pressius Arvanitidis

► ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ερωφίλη-Ιρις Κόλλια, Δρ Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη ΕΦΑ Ηλείας
Ζαχάρω Λεβεντούρη, Αρχαιολόγος ΕΦΑ Ηλείας

Ευχαριστούμε το Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη για τη δωρεάν χρήση του εικονογραφικού υλικού από την ιστοσελίδα www.travelogues.gr

ISBN 978-960-386-607-7

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

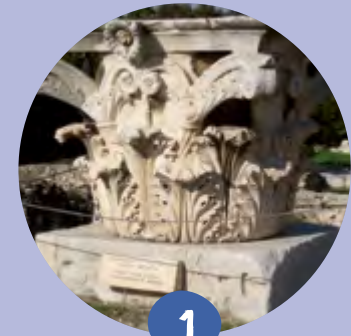
Το ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα επί των απεικονιζόμενων αρχαίων και επί των φωτογραφιών και ο Οργανισμός Διαχείρισης & Ανάπτυξης Πολιτισμικών Πόρων εισπράττει τα τέλη δημοσίευσης αυτών (©ΥΠΠΟ-ΟΔΑΠ). Χρησιμοποιούνται επίσης εικόνες με copyright ©UNESCO, ©Wikimediacommons, ©OUR PLACE The World Heritage Collection. Διαφορετική προέλευση εικόνων αναφέρεται στην ενότητα προέλευση εικόνων. Απαγορεύεται η οποιαδήποτε μερική ή ολική ανατύπωση χωρίς την άδεια του εκδότη.

Copyright © 2023 Υπουργείο Πολιτισμού

Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσσες

Δέκα Βήματα μέχρι...

1

Εδώ εντοπίστηκε το παλαιότερο γνωστό κορινθιακό κιονόκρανο.

2

Βρίσκεται σε μεγάλο υψόμετρο, 1.131 μέτρων.

Στο όρος Κωτίλιο, που κατά την αρχαιότητα ανήκε στην Αρκαδία, σήμερα όμως ανήκει στην Ηλεία.

...ΤΟΝ ΝΑΪΟ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟΥ ΑΠΌΛΛΩΝΑ!

3

Σε κοντινή απόσταση βρίσκεται το Λύκαιο όρος, όπου λέγεται ότι γεννήθηκε ο Δίας και τον φρόντισε η νύμφη Νέδα¹.

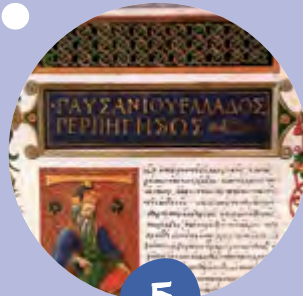
Από το Λύκαιο πηγάζει και ο ποταμός Νέδα, που πήρε το όνομά του από τη νύμφη.

4

Είναι η πρώτη εγγραφή ελληνικού μνημείου στον κατάλογο της UNESCO.

Εντάχθηκε το 1986, έναν χρόνο πριν τους Δελφούς και την Ακρόπολη των Αθηνών.

5

Ο περιηγητής Πausανίας θεωρεί ότι είναι ο δεύτερος ωραιότερος ναός της Πελοποννήσου, μετά από αυτόν της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα.

7

Πάλι ο Πausανίας! Αναφέρει ότι ο ναός είναι έργο του Ικτίνου.

Ο Ικτίνος, μαζί με τον Καλλικράτη, είναι οι αρχιτέκτονες του Παρθενώνα, γι' αυτό και ο ναός έχει χαρακτηριστεί ως ο «Παρθενώνας της Πελοποννήσου».

9

Η ζωφόρος του ναού, με παραστάσεις Αμαζονομαχίας και Κενταυρομαχίας, βρίσκεται στο Βρετανικό μουσείο.

6

Συνδυάζει τους τρεις αρχιτεκτονικούς ρυθμούς της αρχαιότητας.

Δωρικός και ιωνικός ρυθμός και για πρώτη φορά κορινθιακός ρυθμός.

8

Καλύπτεται από στέγαστρο για να προστατεύεται από τις αντίξοες καιρικές συνθήκες.

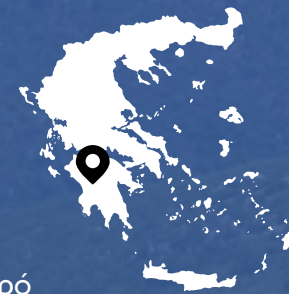
10

Χτίστηκε προς τιμήν του θεού Απόλλωνα, που βοήθησε τους κατοίκους της περιοχής να σωθούν από μία επιδημία. Αυτό άλλωστε σημαίνει και το όνομά του!

Ο Απόλλων «Επικούριος», δηλαδή βοηθός και προστάτης.

Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα...

Ο θεός
βοηθός

ΤΙ;

- Αρχαίο υπαίθριο ιερό αφιερωμένο στον Απόλλωνα «Επικούριο».

ΠΟΥ;

- Π.Ε. Ηλείας, Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας.

ΠΟΤΕ;

- 7ος–5ος αι. π.Χ.: λατρεία Απόλλωνα. Ανέγερση πρώτων ναών.
- 420–400 π.Χ.: ανέγερση του ικτίνειου ναού.

τι λένε οι αριθμοί:

1.131 μ.
ΥΨΟΜΕΤΡΟ

120
ΕΡΓΑΤΕΣ

στην ανασκαφή
του 1812

23 ΑΝΑΓΛΥΦΕΣ
ΠΛΑΚΕΣ

Η ζωφόρος του ναού

14,48 x 38,24 μ.
ΟΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ
του στυλοβάτη

...στον κατάλογο της UNESCO!

Η ένταξη στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO έγινε με βάση τα παρακάτω κριτήρια:

ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΕΝΤΑΞΗΣ: 1986

κριτήριο i

Μνημείο μοναδικής καλλιτεχνικής και αρχιτεκτονικής αξίας. Συνδυάζει παραδοσιακά στοιχεία με τολμηρούς νεωτερισμούς.

κριτήριο ii

Εδώ εμφανίζεται για πρώτη φορά το κορινθιακό κιονόκρανο, αποτελώντας έκτοτε το πρότυπο για τα μνημεία του ίδιου ρυθμού.

κριτήριο iii

Αποτελεί ξεχωριστό παράδειγμα αρχαίου ορεινού ιερού.

6x15
ΚΙΟΝΕΣ

1. Άποψη του αρχαιολογικού χώρου από ψηλά.

Περιδιαβαίνοντας στον Επικούριο Απόλλωνα...

1

ΓΕΙΑ ΣΟΥ ΞΕΝΕ! ΠΩΣ ΒΡΕΘΗΚΕΣ ΕΔΩ ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΤΡΑΧΥ **ΒΟΥΝΟ** ΜΑΣ, ΤΟ ΚΩΤΙΛΙΟ; ΕΓΩ ΕΙΜΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΚΗ ΦΙΓΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΒΟΣΚΩ ΤΟ ΚΟΠΑΔΙ ΜΟΥ ΣΤΙΣ ΠΛΑΓΙΕΣ ΤΟΥ. ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΜΟΥ ΕΙΝΑΙ ΛΥΚΑΩΝ².

2

ΕΛΑ ΝΑ ΔΕΙΣ ΤΟΝ ΘΑΥΜΑΣΤΟ **ΝΑΟ** ΠΟΥ ΑΦΙΕΡΩΣΑΜΕ ΣΤΟΝ ΘΕΟ ΑΠΟΛΛΩΝΑ ΠΟΥ ΠΡΟΣΕΤΡΕΞΕ ΣΤΙΣ ΙΚΕΣΙΕΣ ΜΑΣ ΚΑΙ ΜΑΣ ΕΞΩΣΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΔΗΜΙΑ. ΓΙ' ΑΥΤΟ ΤΟΝ ΤΙΜΟΥΜΕ ΩΣ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟ!

3

ΑΣ ΠΕΡΑΣΟΥΜΕ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ: ΔΕΝ ΣΟΥ ΚΑΝΕΙ ΕΝΤΥΠΩΣΗ ΠΟΥ Η **ΕΙΣΟΔΟΣ** ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΠΛΕΥΡΑ; ΕΤΣΙ ΕΙΝΑΙ Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΑΡΚΑΔΙΑ! ΔΕΣ ΠΟΣΟ ΑΡΜΟΝΙΚΑ ΣΥΝΔΥΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΩΡΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΩΝΙΚΟ ΡΥΘΜΟ! Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΗΤΑΝ ΠΟΛΥ ΣΠΟΥΔΑΙΟΣ!

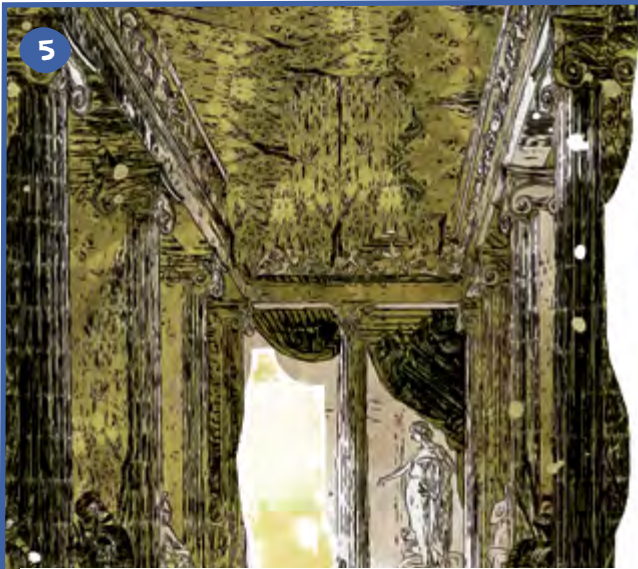
...Με τον Βοσκό Λυκάονα

4

ΟΣΟ ΒΟΣΚΟΥΝ ΤΑ ΚΑΤΣΙΚΙΑ ΜΟΥ, ΜΠΑΙΝΩ ΜΕΣΑ ΓΙΑ ΝΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΩ ΑΠΟ ΤΟ ΚΡΥΟ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΩ ΜΕ ΤΙΣ ΩΡΕΣ ΤΗ ΖΩΦΟΡΟ: ΝΑ Ο ΗΡΑΚΛΗΣ ΜΕ ΤΗ ΛΕΟΝΤΗ ΤΟΥ ΠΟΥ ΠΟΛΕΜΑ ΤΙΣ ΑΜΑΖΟΝΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΠΛΕΥΡΑ, ΟΙ ΛΑΠΙΘΕΣ ΜΑΧΟΝΤΑΙ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΚΕΝΤΑΥΡΩΝ. ΦΑΝΤΑΖΟΜΑΙ ΟΤΙ ΒΡΙΣΚΟΜΑΙ ΚΙ ΕΓΩ ΣΤΟΝ ΓΑΜΟ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΠΕΙΡΙΘΟΥ ΚΑΙ ΠΑΛΕΥΩ ΝΑ ΣΩΣΩ ΤΗ ΝΥΦΗ, ΤΗΝ ΟΜΟΡΦΗ ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΑ!

5

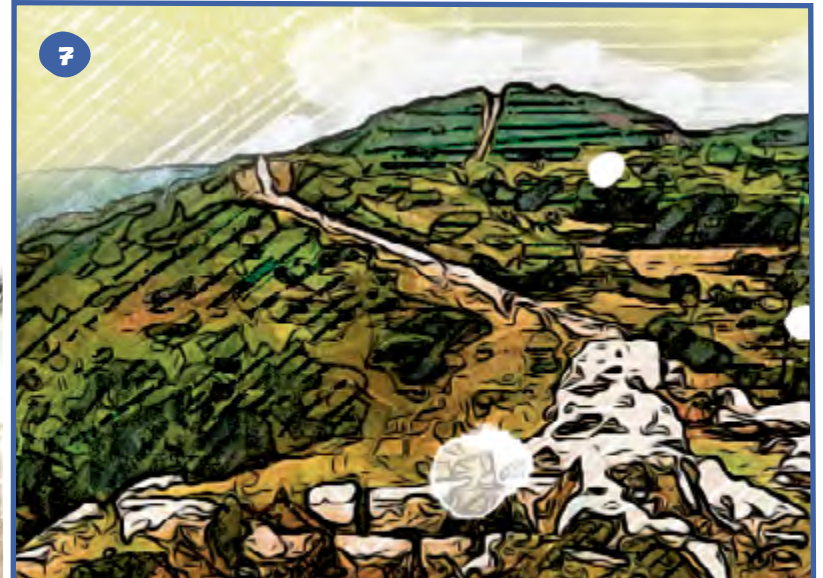
ΔΕΣ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΦΟΡΟ! Ο ΝΑΟΣ ΜΑΣ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΚΙΟΝΕΣ ΑΛΛΑ **ΤΟΙΧΑΡΙΑ** ΜΕ ΙΩΝΙΚΟ ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΟ! ΤΟ ΑΔΥΤΟΝ ΕΙΝΑΙ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΙΟΝΑ ΣΤΟ ΒΑΘΟΣ.

6

ΕΧΕΙΣ ΞΑΝΑΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙ ΤΕΤΟΙΟ ΚΑΤΑΣΤΟΛΙΣΤΟ **ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΟ**; ΔΕΝ ΜΟΙΑΖΕΙ ΜΕ ΚΑΝΕΝΑ! ΘΥΜΙΖΕΙ ΚΑΛΑΘΙ ΣΤΟΛΙΣΜΕΝΟ ΜΕ ΦΥΛΛΑ ΑΚΑΝΘΟΥ!

7

ΕΔΩ ΚΑΠΟΥ ΧΩΡΙΖΟΥΝ ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΜΑΣ. ΑΝ ΠΕΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΦΙΓΑΛΕΙΑ, ΜΗΝ ΠΑΡΑΛΕΙΨΕΙΣ ΝΑ ΔΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΤΟΝ ΑΝΔΡΙΑΝΤΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΝΙΚΗ ΜΑΣ, ΤΟΥ ΑΡΡΑΧΙΩΝΑ³.

Το περιβάλλον...

«Και ξάφνου, σ' ένα απογύρισμα του βουνού, υψώνεται ανεπάντεχα μπροστά του ο ξακουστός ναός του Επικούριου Απόλλωνα. Ευθύς ως τον αντικρίσεις, καμωμένος όπως είναι με τις ίδιες πέτρες του βουνού, νοιώθεις την βαθειάν ανταπόκριση του τοπίου και του ναού. Σαν ένα κομμάτι του βουνού, πέτρα από την πέτρα του, φαντάζει ο ναός αεχώριστα σφηνωμένος ανάμεσα στους βράχους, βράχος κι αυτός, μα βράχος που πέρασε από πάνω του το πνεύμα»

Νίκος Καζαντζάκης, *Ταξιδεύοντας*—Ο Μοριάς, 1965.

Η ευρύτερη περιοχή του Λύκαιου Όρους, της ιερής κορυφής των Αρκάδων, συνδέεται με πανάρχαιους τοπικούς μύθους και σημαντικά ιερά. Ο ναός βρίσκεται 14 χλμ. νότια από τον ιστορικό οικισμό της Ανδρίτσαινας. Είναι κτισμένος στην περιοχή των Βασσών που υπαγόταν στη σημαντική αρχαία αρκαδική πόλη Φιγαλεία. Η ονομασία της οφείλεται στη μορφολογία του εδάφους, δηλαδή στις πολλές μικρές κοιλάδες (βάσσαι ή βήσσαι), που ανοίγονται μέσα στους βράχους.

2. Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσσειες τον 19ο αι. E. Dodwell, *Views in Greece*, London 1821, 115.

3. Άποψη του ιερού και του ναού με το στέγαστρο.

...και το τοπίο

- Το Ιερό του Απόλλωνα διαμορφώθηκε σε έναν δύσβατο και απόμερο από άλλες κατασκευές χώρο, στη Δυτική πλευρά του Κωτίλιου όρους. Η σύνδεση του ναού με την πόλη της Φιγαλείας γινόταν μέσω της Ιεράς Οδού.
- Ο ναός του 5ου αι. π.Χ. συνδυάζεται αρμονικά με το βραχώδες, ορεινό τοπίο. Σε αυτό συντελεί η κατασκευή του από ντόπιο γκρίζο ασβεστόλιθο και η χρήση τοπικού μαρμάρου Αρκαδίας στις πλάκες στέγασης και στον γλυπτό του διάκοσμο (κιονόκρανα, ζωφόρο)⁴.

Πράσινες λεπτομέρειες

Άκανθος (*acanthus spinosus*): αυτοφυές φυτό της ελληνικής χλωρίδας, με πλατιά, οδοντωτά φύλλα που αποτελεί βασικό διακοσμητικό στοιχείο στα κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού. Λέγεται ότι ο σπουδαίος γλύπτης Καλλίμαχος εμπνεύστηκε την ιδιαίτερη διακόσμηση με σχηματοποιημένα φύλλα άκανθας, όταν κάποτε στην Κόρινθο είδε πάνω σε τάφο κοριτσιού ένα καλάθι, σκεπασμένο με μία τετράγωνη πλάκα, γύρω από το οποίο είχαν φυτρώσει άκανθοι⁵.

Ο Επικούριος Απόλλωνας στον χρόνο

429 π.Χ.

Επιδημία στην περιοχή της Φιγαλείας. Για την αντιμετώπισή της, οι κάτοικοι επικαλούνται τη συνδρομή του θεού Απόλλωνα.

Βυζαντινή περίοδος

Πλήρης εγκατάλειψη της περιοχής.

659 π.Χ.

Β' Μεσσηνιακός Πόλεμος: οι Φιγαλείς, βοηθούμενοι από τους γείτονες Ορεσθάσιους, απελευθερώνουν την πόλη τους από τους Σπαρτιάτες.

420-400 π.Χ.

Ανέγερση του υπάρχοντος ναού.

περ. 174 μ.Χ.

Ο περιηγητής και γεωγράφος Πausanías επισκέπτεται το ναό και τη Φιγαλεία.

τέλη 7ου αι. π.Χ

Ανέγερση του πρώτου ναού του Απόλλωνα. Ακολουθούν άλλες δύο οικοδομικές φάσεις, γύρω στο 600 π.Χ. και γύρω στο 500 π.Χ. αντίστοιχα.

Ελληνιστική-Ρωμαϊκή περίοδος

Ο ναός παραμένει σε χρήση.

1765

Ο Γάλλος αρχιτέκτονας J. Bocher εντοπίζει τα ερείπια του ναού.

1812

Πρώτες ανασκαφές από ομάδα Ευρωπαίων αρχαιόφιλων.

1815

Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού και άλλα ευρήματα μεταφέρονται στο Βρετανικό Μουσείο.

1902

Έναρξη της συστηματικής ανασκαφής από κορυφαίους Έλληνες αρχαιολόγους.

1975

Σύσταση της Επιτροπής Συντηρήσεως του Ναού του Επικούριου Απόλλωνος.

1986

Εγγραφή στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

1987

Κάλυψη του ναού με προστατευτικό στέγαστρο.

Μορφές μέσα στους αιώνες

Στον επιβλητικό ναό εισέρρεαν τακτικά πιστοί και προσκυνητές για να προσφέρουν αναθήματα και να τελέσουν θυσίες προς τιμήν του Απόλλωνα.

ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝ

Ο **Ικτίνος**
(5ος αι. π.Χ.)

αναφέρεται ως αρχιτέκτονας του ναού.

ΘΑΥΜΑΖΟΥΝ

Ο Έλληνας περιηγητής
και γεωγράφος **Παυσανίας**
(2ος αι. μ.Χ.)

παραδίδει τη μοναδική περιγραφή του ναού
κατά την αρχαιότητα.

ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΥΝ

Ο Γάλλος αρχιτέκτονας
Joachim Bocher

ταυτίζει τα ερείπια με το ναό
του Απόλλωνα το 1765⁶.

ΛΕΗΛΑΤΟΥΝ

Οι αρχιτέκτονες
Charles Robert Cockerell
και **Karl Haller von Hallerstein**
οργανώνουν στις αρχές του 19ου αι. την πρώτη
ανασκαφή, μελέτη αλλά και λεπασία του μνημείου.

Ο Βελή Πασάς της Πελοποννήσου

γιός του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, έδωσε
 στους αρχαιοθήρες την άδεια να ερευνήσουν
 την περιοχή, με αντάλλαγμα τα μισά ευρήματα.
 Ωστόσο, όταν τα είδε απογοητεύτηκε
 και ζήτησε χρηματική αμοιβή.

ΜΕΛΕΤΟΥΝ

Οι αρχαιολόγοι
Κωνσταντίνος Κουρουνηώτης,
Κωνσταντίνος Ρωμαίος
και **Παναγής Καββαδίας**

είναι οι πρώτοι συστηματικοί ανασκαφείς
 του ναού στις Βάσσειες, στις αρχές του 20ού αι.⁷.

Ένα μνημείο γεννιέται

ΜΙΑ ΑΛΕΠΟΥ «ΑΝΑΣΚΑΦΕΑΣ»!

Μετά την οριστική εγκατάλειψη του ιερού ο ναός παρέμεινε ξεχασμένος για αιώνες, μέχρι το 1765, οπότε και εντοπίστηκε.

4. Σχέδια αναγλύφων από τη ζωφόρο του Επικουρίου Απόλλωνα στις Βάσσεις. A. Schweiger Lerchenfeld, *Griechenland in Wort und Bild*, Λειψία 1887.

Μερικές δεκαετίες αργότερα προσέλκυσε το ενδιαφέρον των αρχαιοθέρων, οι οποίοι, με το πρόσχημα της μελέτης των αρχαιοτήτων, λεηλάτησαν το μνημείο και πούλησαν τα ευρήματά τους στο εξωτερικό.

Λέγεται μάλιστα ότι μία αλεπού που ξεπετάχτηκε τρομαγμένη μέσα από τη φωλιά της, τους υπέδειξε το σημείο που ήταν πεσμένη η ζωφόρος του ναού!

«ΟΙ ΦΡΑΓΚΟΙ ΠΑΙΡΝΟΥΝ ΤΑ ΣΤΟΛΙΔΙΑ ΜΑΣ...»

Τον Αύγουστο του 1811 μία ομάδα Ευρωπαίων αρχαιοκαπήλων, με επικεφαλής τον Άγγλο αρχιτέκτονα C.R. Cockerrell, ξεκίνησε την ανασκαφή και έστησε ένα ολόκληρο χωριό, τη λεγόμενη *Φραγκόπολη*, για να στεγάσει το πολυάριθμο προσωπικό.

5. Η ανασκαφή του 1812 στις Βάσσεις. Χαρακτικό του O. M. von Stackelberg.

Τα γλυπτά του ναού, καθώς και άλλα ευρήματα, μεταφέρθηκαν στην Αγγλία, όπου πουλήθηκαν το 1814 σε δημοπρασία, για να καταλήξουν ένα χρόνο αργότερα στο Βρετανικό Μουσείο.

Ο βανδαλισμός του ιερού θεωρήθηκε ανάλογος με τη λεηλασία της Ακρόπολης της Αθήνας από τον λόρδο Έλγιν.

Οι προεστοί και οι κάτοικοι της περιοχής αντέδρασαν στην κλοπή, ενώ έστειλαν σχετική επιστολή διαμαρτυρίας στον Κολοκοτρώνη.

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ

Οι πρώτες ανασκαφές έγιναν στις αρχές του 20ού αιώνα υπό τη διεύθυνση της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και ακολούθησαν νέες έρευνες από Έλληνες και ξένους επιστήμονες.

6. Ο ναός και διάσπαρτα μέλη, 1902–1908.

Μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 1965 ξεκίνησαν εκτεταμένες αναστηλωτικές εργασίες, ενώ από το 1975 η Επιτροπή Συντηρήσεως του Ναού (Ε.Π.Ν.Ε.Α.) έχει αναλάβει το δύσκολο έργο της συντήρησης του μνημείου. Οι αναστηλωτικές εργασίες του ναού συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Το 2009 ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση της βόρειας όψης του.

7. Αποψη του πτερού της ανατολικής πλευράς του ναού.

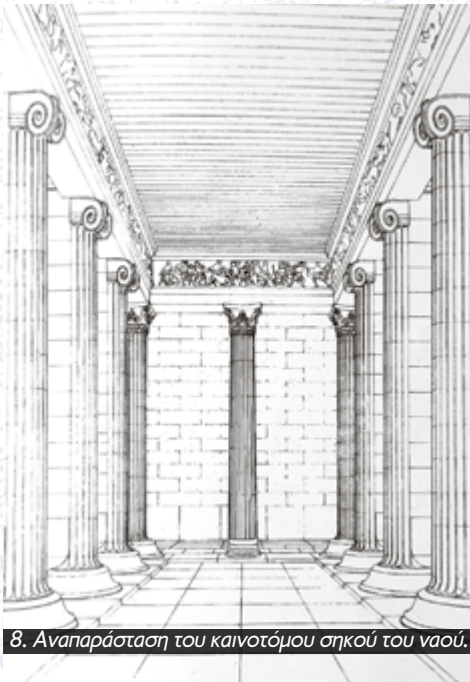

Το σαθρό έδαφος στο οποίο είναι χτισμένος ο ναός, το ασβεστολιθικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του, σε συνδυασμό με τους παγετούς και τις απότομες διακυμάνσεις της θερμοκρασίας, επέβαλαν την ολοκληρωτική κάλυψή του το 1987 με προστατευτικό στέγαστρο.

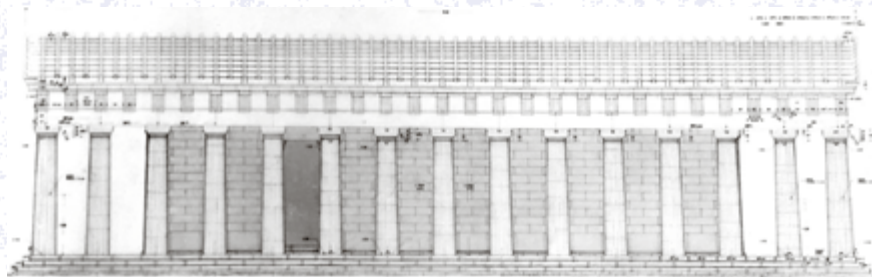
Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Ένας μεγαλοφυής αρχιτέκτονας!

Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα με την ιδιαίτερη διαμόρφωσή του, συνδυάζει με ξεχωριστό τρόπο στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του 6ου αι. π.Χ. με τις τολμηρές καινοτομίες ενός ιδιοφυούς αρχιτέκτονα.

8. Αναπαράσταση του καινοτόμου σηκού του ναού.

9. Γραφική αναπαράσταση της ανατολικής πλευράς.

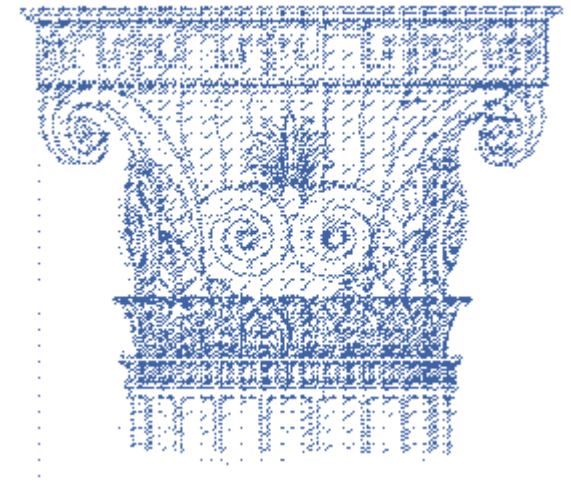
Ο ιδιαίτερος προσανατολισμός Β.-Ν. του ναού συνδέεται με την γενικότερη αρκαδική θρησκευτική παράδοση, όπως στον γειτονικό ναό της Αρτέμιδος Ορθασίας, 100 μ. ψηλότερα από τον Επικούριο, ή στον ναό της Αθηνάς στη γειτονική Αλίφειρα.

Ο «Παρθενώνας της Πελοποννήσου»

Οι ερευνητές δεν μπορούν να πουν με βεβαιότητα αν πράγματι αρχιτέκτονας του ναού ήταν ο Ικτίνος. Εντοπίζουν όμως εμφανείς αρχιτεκτονικές ομοιότητες με τον Παρθενώνα, όπως την εσωτερική κιονοστοιχία σε σχήμα Π, τη χρήση του ιωνικού ρυθμού στο εσωτερικό του ναού, αλλά και την επιλογή του θέματος της Κενταυρομαχίας στη ζωφόρο.

«αρχιτέκτονας του ναού στη Φιγαλία ήταν ο Ικτίνος, σύγχρονος του Περικλή, που κατασκεύασε επίσης τον λεγόμενο Παρθενώνα στην Αθήνα»

Παυσανίας, Αρκαδικά, 41:9.

Ένας ρυθμός γεννιέται

Ο ναός είναι ο πρώτος στον οποίο απαντούν και οι τρεις αρχιτεκτονικοί ρυθμοί της αρχαιότητας:

Η εξωτερική κιονοστοιχία είναι δωρική.

Οι ημικίονες του σηκού είναι ιωνικοί.

Αλλά το πιο εντυπωσιακό είναι ότι το κιονόκρανο στην είσοδο του αδύτου είναι το πρώτο γνωστό κορινθιακό κιονόκρανο.

...με διαχρονική ακτινοβολία ★ 1

« Η μαγεία του φωτός και των εναλλασσομένων χρωμάτων, που είναι εντονότερη την ώρα της δύσης του ηλίου, δίνει τέτοια συναρπαστική χάρη στο τοπίο, που θαρρείς ότι έχει πραγματική αυτοτέλεια ζωής και ψυχή »

Otto Magnus von Stackelberg,
Der Apollotempel zu Bassae in Arcadien, Ρώμη 1826.

Οι επισκέπτες μαγεύονται ακόμη και σήμερα από την εκπληκτική θέα από τον ναό του Επικούριου Απόλλωνα.

Χτίζοντας με το φως

Οι νεωτερισμοί που εφαρμόστηκαν στον ναό του Απόλλωνα επηρέασαν σημαντικά μνημεία όπως τον ναό της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα, τον ναό του Δία στη Νεμέα και τις Θόλους στους Δελφούς και στην Επίδαυρο, που συνδυάζουν επίσης τους τρεις αρχιτεκτονικούς ρυθμούς.

10. Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα πριν το 1987.

Ο φυσικός φωτισμός σε συνδυασμό με τον προσανατολισμό του ναού αξιοποιήθηκαν αποτελεσματικά: η είσοδος στο άδυτο από τα ανατολικά θα τόνιζε με την ανατολή του ήλιου το εσωτερικό του ναού και τον κορινθιακό κίονα.

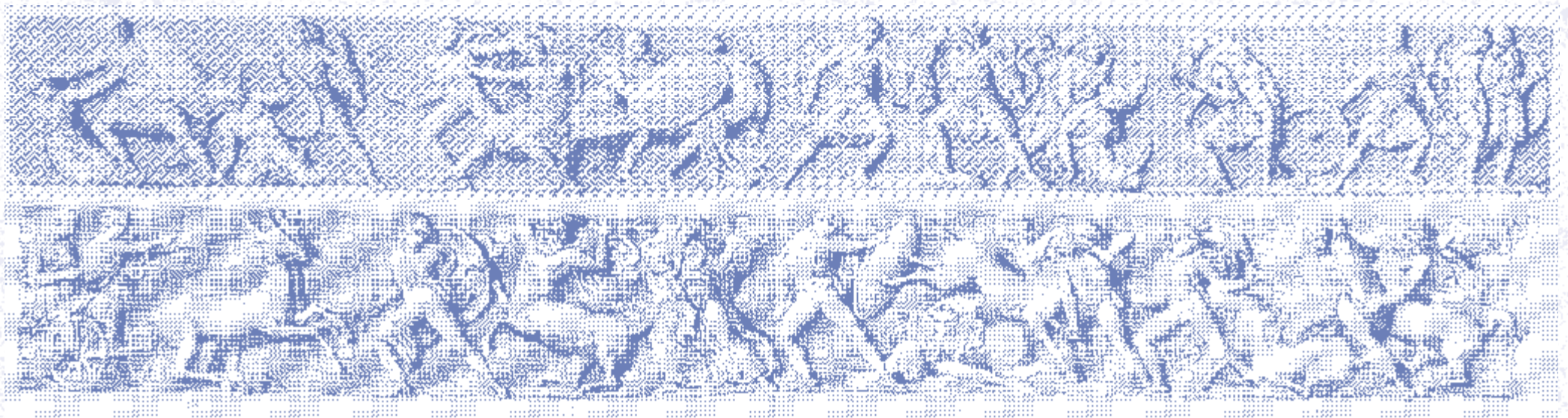
Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Σκληρές μάχες...

Η μαρμάρινη ζωφόρος μήκους 31 μ., με σκηνές από την Αμαζονομαχία και την Κενταυρομαχία, εισάγει άλλη μία καινοτομία, καθώς αποτελεί το πρώτο παράδειγμα ζωφόρου που περιτρέχει το εσωτερικό ενός ναού, τον σηκό.

« από όλους τους ναούς στην Πελοπόννησο, μετά από αυτόν της Τεγέας, θα μπορούσε αυτός να έχει την πρώτη θέση, για το κάλλος της πέτρας και το αρμονικό σύνολο »

Παυσανίας, Αρκαδικά, 41:8.

Οι σκηνές της μάχης είναι γεμάτες ζωντάνια και πάθος, ενώ τα ρούχα ανεμίζουν προσδίδοντας δραματικότητα και αίσθηση κίνησης στις μορφές.

11-12. Λαπίθες εναντίον Κενταύρων στη δυτική μακρά πλευρά του σηκού.

...και δυναμικές γυναίκες

Και οι γυναίκες απωθούν τους Κενταύρους! Λαπιθίδα μάλιστα προστατεύει το παιδί της.

...με διαχρονική ακτινοβολία ★

Ο καινοτόμος καλλιτέχνης Παιώνιος από τη Μένδη⁸ αναφέρεται ανάμεσα στους πιθανούς καλλιτέχνες που φιλοτέχνησαν τα γλυπτά του ναού.

13. Νίκη του Παιωνίου, 421π.Χ. Μουσείο Ολυμπίας.
Η φτερωτή θεά προσγειώνεται με ορμή και ανεμίζοντα ενδύματα.

Τέσσερα διαφορετικά εργαστήρια γλυπτικής φαίνεται ότι δούλεψαν για να φτιαχτούν οι πολυπρόσωπες και δραματικές σκηνές της ζωφόρου.

14–15. Η μάχη των Ελλήνων με τις Αμαζόνες απεικονίζεται ως ένας δύσκολος αγώνας ισάξιων αντιπάλων. Οι Αμαζόνες μάχονται με πάθος και χάρη, ενώ ακόμη και ηττημένες προκαλούν συμπάθεια.

Ένα ξεχωριστό μνημείο...

Απόκοσμη ομορφιά

Η αρμονική συνύπαρξη του ναού με την άγρια φύση γύρω του εμπνέει τους καλλιτέχνες ήδη από τον 18ο αιώνα.

Karl Bryllson, Ο Ναός του Απόλλωνα στη Φιγαλεία, 1835. Μουσείο Πούσκιν.

Edward Lear, Ναός του Απόλλωνα στις Βάσσειες, 19ος αι. Μουσείο Fitzwilliam, Cambridge.

Ο Ο. Μ. von Stackelberg απεικονίζει, μάλλον εξιδανικευμένα, το εσωτερικό του ναού μετά τις πρώτες ανασκαφές το 1826.

Νοσταλγική φωτογραφία με βοσκοπούλα που περνά το κοπάδι της από τον ναό. Πιθανόν της δεκαετίας του '50 ή '60.

«...Κι έπειτα μια τελευταία στροφή μέχρι να βρούμε τις λαμπρές κολώνες των Βασσών να συντηρούνται τώρα κάτω από καναβάτσο.

Μας έλειψε η κλασική τους τάξη κι αίσθηση,
Μα το γαρμπίλι που έτριξε κάτω από το στέγαστρο
Επικύρωσε την παρουσία μας,
όπως και ένας κούκκος
Που σήμαινε την ώρα διαρκώς
καθώς καθόμουν κείθε
Χαζεύοντας τις πεταλούδες
στην προ-φυσιοδιφική χλωρίδα.»

Seamus Heaney, «Βάσσειες», 2000⁹.

...με διαχρονική ακτινοβολία

«Εδώ πρέπει να είσαι...»¹⁰

Ο Γάλλος σκηνοθέτης Jean-Daniel Pollet εντυπωσιάστηκε από τη γοητεία του αρχαιολογικού χώρου των Βασσών, και την απέδωσε ποιητικά στην ταινία «Bassae» (1964).

«Από τότε που επέστρεψα από το ταξίδι μου στη Μεσόγειο, οι Βάσες είναι το μέρος με το οποίο έπαθα εμμονή. Όταν το ανακάλυψα είπα στον εαυτό μου “εδώ πρέπει να είσαι”. Έτσι πήγαμε... Θέλαμε να καταγράψουμε στην κάμερα αυτό το αντικείμενο που είχε χάσει τη σημασία του, αλλά το οποίο ήταν φανταστικά μυστηριώδες»

Στις αρχές της δεκαετίας του '60 ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα παρουσιάστηκε ευρέως στο διεθνές κοινό μέσα από κινηματογραφικά και φωτογραφικά αφιερώματα.

Το μνημείο μέσα από τον φωτογραφικό φακό της Patricia Lawrence, αλλά και ως εξώφυλλο στο γνωστό περιοδικό LIFE (2 Μαΐου 1962).

Μνημειώδεις διάλογοι

ΕΛΛΑΔΑ

Ηραίο της Σάμου

Ο μεγαλύτερος, κατά τον Ηρόδοτο, ναός της Ελλάδας.

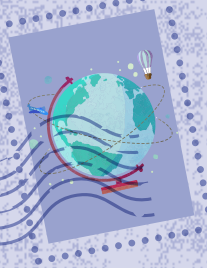
ΕΛΛΑΔΑ

Ναός της Αλέας Αθηνάς

Στην Τεγέα διατηρούνται τα κατάλοιπα του δεύτερου σε μέγεθος ναού της Πελοποννήσου μετά τον ναό του Δία στην Ολυμπία. Είναι ο μόνος τον οποίον ο Πausanias θεωρεί ωραιότερο από τον Επικούριο.

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
& ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ!

ΓΑΛΛΙΑ

Mont-Saint-Michel

Η μικρή νησίδα στις ακτές της Νορμανδίας φιλοξενεί στην κορυφή το περίφημο μεσαιωνικό αββαείο του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, το οποίο συνδυάζει διάφορους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς.

ΑΙΘΙΟΠΙΑ

Λαλιμπέλα

Η μικρή πόλη, κτισμένη σε μεγάλο υψόμετρο, είναι διάσημη για τις χριστιανικές εκκλησίες της που είναι λαξευμένες σε μεγάλους, συμπαγείς βράχους.

Ένα μήνυμα του σήμερα...

Ένα ορεινό ιερό

Η τοποθεσία κατασκευής του ναού, σε ένα δυσπρόσιτο ερημικό τοπίο μακριά από άλλες ανθρώπινες εγκαταστάσεις, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διατήρησή του, καθώς μεγάλο μέρος του υλικού του δεν επαναχρησιμοποιήθηκε ή καταστράφηκε σε μεταγενέστερες περιόδους.

Παράλληλα, όμως, η πλήρης εγκατάλειψη του κτίσματος στο έλεος των στοιχείων της φύσης προκάλεσε σημαντικές φθορές με το πέρασμα του χρόνου. Εξαιτίας της κλίσης του εδάφους, τα θεμέλια του ναού υπέστησαν καθίζηση, ενώ ο ασβεστόλιθος, κύριο υλικό δόμησης του ναού, διαβρώθηκε από τους συχνούς παγετούς που παγιδεύουν το νερό στους πόρους του. Τα έντονα καιρικά φαινόμενα επιτείνονται με την κλιματική αλλαγή, γι' αυτό και οι εργασίες συντήρησης και αναστήλωσης του μνημείου είναι ιδιαίτερα απαιτητικές.

16. Ο περιβάλλον χώρος του ναού.

...για ένα καλύτερο αύριο!

Στόχοι 2030 >

13 ΔΡΑΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΛΙΜΑ

Αναλαμβάνουμε άμεση δράση για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της.

σημειώσεις

1. Ο περιηγητής Πausanias παραδίδει τον αρκαδικό μύθο ότι ο Δίας γεννήθηκε στην περιοχή Κρήτεια του Λυκαίου όρους και όχι στο νησί Κρήτη. Η θεά Ρέα, για να προστατέψει τον μικρό Δία από τον Κρόνο που κατάνει τα παιδιά του, τον έδωσε να τον αναθρέψουν οι νύμφες Θεισία, Νέδα και Αγνώ.
2. Λυκάων: το όνομα του συνοδού είναι εμπνευσμένο από τον πρώτο μυθικό βασιλιά της Αρκαδίας, τον Λυκάονα.
3. Ο Αρρακίων ο Φιγαλεύς ήταν διάσημος αθλητής στο αγώνισμα του παγκρατίου, νικητής σε τρεις ολυμπιάδες. Την τελευταία φορά, το 564 π.Χ., πέθανε κατά τη διάρκεια του αγώνα, αλλά επειδή ο αντίπαλός του είχε ήδη παραδεχθεί την ήττα του, ο Αρρακίων ανακηρύχθηκε νικητής μετά θάνατον. Άγαλμά του βρίσκεται στην Ολυμπία, στο Μουσείο Ιστορίας των Ολυμπιακών Αγώνων.
4. Στα Δολιανά της Αρκαδίας έχουν εντοπιστεί αρχαία λατομεία που παρήγαγαν το χαρακτηριστικό υπόλευκο μάρμαρο που χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα σε μεγάλους ναούς της Πελοποννήσου.
5. Την ιστορία για τη δημιουργία του κορινθιακού κιονόκρανου παραδίδει ο Ρωμαίος αρχιτέκτονας και μηχανικός Βιτρούβιος τον 1ο αι. π.Χ. στην πραγματεία του «Περί Αρχιτεκτονικής» (*De architectura*)
6. Τον ναό επισκέπτονται κατόπιν πολλοί περιηγητές και ερευνητές, όπως οι L.F.S. Fauvel (1787), F.C.H.L. Rouqueville (1800), R. Smirke (1803), W. Gell (1804), W.M. Leake (1805), E. Dodwell (1806) κ.ά
7. Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό τη διεύθυνση του Κ. Κουρουγιώτη και με τη συμμετοχή των Π. Καββαδία και Κ. Ρωμαίου, αναλαμβάνει τα έτη 1902–1908 ένα φιλόδοξο ανασκαφικό και αναστηλωτικό πρόγραμμα, προσδίδοντας σε μεγάλο βαθμό στο ναό τη μορφή που έχει αυτός σήμερα.
8. Ο γλύπτης Παιώνιος από τη Μένδη της Χαλκιδικής έζησε το β' μισό του 5ου αι. π.Χ. Εργάστηκε στην κοντινή Ολυμπία, όπου φιλοτέχνησε μεταξύ άλλων το άγαλμα της φτερωτής Νίκης, που αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής.
9. Απόσπασμα από το ποίημα «Βάσσεσ» του ιρλανδού ποιητή Seamus Heaney (1939–2013) βλ. Στρατής Χαβιαράς (επιμ.), *Τα αλφάβητα του Seamus Heaney*, (μτφρ. Γ. και Μ. Σαββίδης), Αθήνα 2000. Ο Heaney βραβεύτηκε με το Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1995 «για τα λυρικής ομορφιάς και ηθικού βάθους έργα του».
10. Ο σκηνοθέτης Jean-Daniel Pollet (1936–2004) επισκέφθηκε πολλές φορές το ναό του Απόλλωνα. Το μικρού μήκους ντοκιμαντέρ «Bassae» (1964) αποτυπώνει τη μυστηριακή ομορφιά του μνημείου και βραβεύτηκε στη Paris Biennale 1965.

βιβλιογραφία

Γενική Βιβλιογραφία:

- Αραπογιάννη Ξ., *Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνος Βασσών*, Αθήνα 2002.
- Γιαλούρης Ν., «Προβλήματα του ναού των Βασσών και της εκεί λατρείας του Απόλλωνα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 29 (1988), 27–43.
- Καραγιώργα–Σταθακοπούλου Θ., Η συντήρηση του ναού του Απόλλωνος στις Βάσσεσ Φιγαλείας: *Χρονικό μιας προσπάθειας/The Preservation of the Temple of Apollo at Bassai In Phigaleia: Chronicle of an Endeavour*, Αθήνα 1995.
- Καραγιώργα–Σταθακοπούλου Θ., «Ναός Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσσεσ», στο Ε. Κόρκα κ.ά. (επιμ.), Ελλάδα: *Μνημεία και χώροι παγκόσμιας κληρονομιάς*, Αθήνα 2009, 24–27.
- Λαγογιάννη–Γεωργακάρου Μ.–Κουτσογιάννης Θ. (επιμ.), «Δι' αυτά πολέμησαμεν»: *Αρχαιότητες και Ελληνική Επανάσταση (κατ. έκθ.)*, Αθήνα 2019.
- Μπούρας Χ., «Επικούριος Απόλλων», στο Α.Γ. Βλαχόπουλος, *Αρχαιολογία: Πελοπόννησος*, Αθήνα 2012, 420–423.
- Νικολόπουλος Β., *Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα: Με το βλέμμα των Νίκου Καζαντζάκη, Seamus Heaney, Jean-Daniel Pollet*, Αθήνα 2008.
- Παπαδόπουλος Κ.Α., *Ο ναός του Απόλλωνα στις Αρκαδικές Βάσσεσ: Το λιγότερο γνωστό από τα φημισμένα μνημεία της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής*, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας, Ηλεία 2021.
- Παπακατής Ν.Δ. (επιμ.–μτφρ.), *Πausanίου Έλλάδος Περιήγησις*, Βιβλία 7 και 8, τόμ. 4, *Αρχαϊκά και Άρκαδικά*, Αθήνα 1980 (1η έκδ.).
- Πετρονιώτης Α., «Ναός Απόλλωνος Βάσσεσ: Μορφολογικά προβλήματα και παρατηρήσεις», στο *Φιλία έπη εις Γεώργιον Έ. Μυλωνᾶν: διά τὰ 60 ἔτη τοῦ ἀνασκαφικοῦ τοῦ ἔργου*, τόμ. 2, Αθήνα 1987, 195–204 (και σε ηλεκτρ. έκδ.).
- Σβολόπουλος Δ., *Ναός Επικούριου Απόλλωνος Βασσών: Αρχιτεκτονική μελέτη*, τόμοι 1 & 2, Αθήνα 1995.
- Τζώρτζη Κ. (επιμ.–κειμ.), *Ο ναός του Επικούριου Απόλλωνα: Περιήγηση στο χώρο και στο χρόνο*, Αθήνα 2001.
- Cooper Fr.A., *The Temple of Apollo Bassitas*, vol. 1–4, Πρίνστον (Νιου Τζέρσεϊ) 1992–1996.
- Gruben G., *Ιερά και ναοί των αρχαίων Ελλήνων* (μτφρ. Δ. Ακτσέλι), Αθήνα 2000.
- Romano D.G.–Πετρόπουλος Μ., «Λύκαιον όρος», στο Βλαχόπουλος Α.Γ., *Αρχαιολογία: Πελοπόννησος*, Αθήνα 2012, 266–269.
- Roux G., “Le chapiteau corinthien de Bassae”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 77 (1953), 124–138.
- Roux G. (επιμ.), *Karl Haller von Hallerstein: Le temple de Bassae, relevés et dessins du temple d'Apollon à Bassae, conservés à la Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg*, Στρασβούργο 1976.

Πηγές στο διαδίκτυο

- http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1142
- <https://whc.unesco.org/en/list/392/>
- <https://archaeologicalmuseums.gr>
- <http://climascape.prd.uth.gr/>
- http://odysseus.culture.gr/h/4/gh430.jsp?obj_id=11002 (Άγαλμα Αρρακίωνα)
- <https://ilia-olympia.org/ναός-επικούριου-απόλλωνα>
- <https://www.britishmuseum.org/collection/galleries/greece-bassai-sculptures>
- <https://www.figalos.blogspot.com>
- <https://ntokimanter.gr/videos/oi-naoi-tou-apollo-na> (Μηνανή του Χρόνου: διάσημες αρπαγές)
- <https://www.youtube.com/watch?v=9RWk0rcj1uU&t=6s> (Bassae, Jean-Daniel Pollet, 1964)

προέλευση εικόνων

Εξώφυλλο: ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

1. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

2. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dodwell_Temple_of_Apollo_Epicurius.jpg

3. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

4. Ίδρυμα Αικ. Λασκαρίδη <https://el.travelogues.gr/item.php?view=39745>

5. ΥΠΠΟ/ΕΦΑ Ηλείας βλ. [zepka.2010-calendar-final.pdf](#)

6. Αρχείο της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
<https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/29-2.pdf>

7. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

8. Βλ. Αραπογιάννη 2002, εικ. 45

9. Βλ. Αραπογιάννη 2002, εικ. 43

10. ΥΠΠΟ/ΕΦΑ Ηλείας <https://visitworldheritage.com/en/eu/temple-of-apollo-epikourios-inbassae/0c276c8a-4b97-4129-b7a1-117352d8251e>

11. Βρετανικό Μουσείο ©The Trustees of the British Museum

12. Βρετανικό Μουσείο ©The Trustees of the British Museum

13. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

14. Βρετανικό Μουσείο ©The Trustees of the British Museum

15. Βρετανικό Μουσείο ©The Trustees of the British Museum

16. ΥΠΠΟ/ΔΑΜΕΕΠ

ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ

στα ελληνικά μνημεία υπεσco

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς

- Διεύθυνση Αρχαιολογικών Μουσείων,
- Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων
- Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISBN 978-960-386-607-7